

Академік НАН України Леонід Руденко: «Формування політики сталого розвитку здійснюється в Україні без урахування позиції науковців»

Нещодавно Інститут географії НАН України презентував книгу «Стан виконання в Україні положень «Порядку денного на ХХІ століття (2002-2012)», що вийшла у світ наприкінці минулого року під редагуванням академіка Леоніда Руденка. У ній узагальнено результати всебічного аналізу того, що зроблено в країні на шляху імплементації принципів сталого розвитку, окреслено завдання, які потрібно виконати для впровадження в Україні головної парадигми ХХІ століття.

Про ситуацію, яка склалася в нашій державі на цьому шляху, досягнення і прогалини в імплементації принципів сталого розвитку в Україні, пошуки балансу і реалістичних рішень говоримо з директором Інституту географії НАН України академіком НАН України Леонідом РУДЕНКОМ.

- Леоніде Григоровичу, насамперед давайте спробуємо розтлумачити читачам, що все-таки означає термін «сталий розвиток»?

- Мусимо визнати, що це невдалий переклад терміну "sustainable development" з англійської. Звісно, розвиток не може бути сталим, бо людина в сталому світі не живе. Вона повсякчас розвивається: сьогодні ми одні, завтра – інші, сьогодні п'ємо одну воду, завтра – іншу і т. д. Ще в 1993 році ми з академіком Валерієм Кухарем торкнулися цього питання в одній із наших статей. Це - не сталий розвиток (хоча саме такий термін вживають в Україні в офіційних документах), а збалансований, під яким розуміємо інтеграцію трьох його складових: економічної, соціальної та екологічної. Це принципово важливо!

Європейці ще в 2001 році термін «збалансований» поклали в основу стійкого розвитку своїх держав. Коли в ЄС затверджується стратегічний план розвитку певної територіальної структури (новий проект), то всі розуміють, що розвиток передбачає збалансованість економічного, екологічного та соціального підходу. Якщо цього немає, проект навіть не беруть до розгляду.

Сталий (збалансований) розвиток – це світоглядне бачення розвитку людства. Це як Біблія, до якої звертається людство з питань свого буття. Проте до Біблії більшість людей звикли, а розуміння сталого розвитку вони ще й не усвідомили...

- Можливо, тому, що увесь час нам не до того? От зараз – війна. Хіба сталий розвиток на часі?

- 1915 рік... Іде Перша світова війна. У Петербурзі з'являється книга Якова Перельмана «Міжпланетні подорожі». Для багатьох читачів це, мабуть, було настільки ж дивно, як сьогодні для багатьох українців, насамперед чиновників, звучить збалансований розвиток. А він, повірте, як ніколи – на часі, адже мова йде про майбутнє наших дітей і онуків.

Тому-то метою презентації книги ми хотіли бачити активізацію роботи управлінських структур і, головне, звичайних людей на шляху сприйняття принципів сталого розвитку. Це дуже тривалий процес, що потребує копійки праці усіх верств населення – в управлінській, науковій, освітянській і просвітницькій сферах. Інакше деградація природного середовища призупинить розвиток усього живого.

Розвиток людства супроводжується деструктивними процесами, які призвели до жорсткого техногенезу, формування центрів дестабілізації природного середовища. Цивілізація уже порушила чотири основні планетарні принципи свого існування: втрата цілісності біосфери, зміна в глобальному землекористуванні, зміна біохімічних циклів, планетарні та регіональні зміни клімату. Внаслідок цих порушень людство опинилося за межею безпечного існування. Сьогодні на планеті

Земля проживає близько 7 мільярдів людей, у 2050 році їх буде близько 9 мільярдів. І своєю діяльністю людина продовжує тиснути на природу, погіршуючи умови її існування. Фактично людство за 5-6 місяців повністю використовує той природний ресурс, який виробляє планета за рік.

На початок XXI століття Україна посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання енергії, води та інших ресурсів на одиницю ВВП, обсяги промислових відходів на душу населення перевищують аналогічні показники багатьох країн світу. Водночас вона має значні й різноманітні природні ресурси, які протягом тривалого історичного періоду зазнавали масштабної екстенсивної експлуатації.

Так, скажімо, Україна на другому місці у світі (після Бангладеш) за рівнем розораності земель. Серед особливостей землекористування в нашій країні є високий показник антропогенного навантаження та сільськогосподарського освоєння (53,8% суходолу). Площа сільськогосподарських угідь України, які зазнають впливу водної ерозії - 13,4 млн. га, (10,6 млн. га орних земель), вітрової ерозії - 6 млн. га; щорічний приріст еродованих земель досягає 80-90 тис. га. Щорічно ми втрачаємо близько 740 млн. т родючих ґрунтів. Площа деградованих і малопродуктивних орних земель, які потребують консервації, становить понад 6,5 млн. га. За результатами агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення, протягом 1986–2005 рр. вміст гумусу зменшився на 0,5%. При збереженні сучасного впливу головних факторів дегуміфікації критичні значення рівня родючості (2–2,2%) можуть бути досягнуті, за оцінками фахівців, уже в 2030–2045 роках.

В Україні давно розроблені карта природних руйнувань із показниками родючості ґрунтів, зволоженості, опадів, температурного режиму і рекомендації щодо доцільності висівання тих чи інших культур. Ніколи не було такого, щоб на Поліссі вирощували соняшник, а не льон, хміль і жито. Серед основних чинників деградації земель - діяльність великих агрохолдингів (у 2012 р. 10 найбільших агрохолдингів контролювали близько 2,8 млн. га земель – 12% орних земель, у 2014 р. – уже 20%). Основна їх мета – отримати величезний прибуток.

Наприклад, Степанецька сільська рада в Канівському районі Черкаської області «знаменита» тим, що колись дала дозвіл на побудову виробничих платформ «Наша ряба». Виявилось, що під них віддали майданчики на найбільш родючих чорноземах. Для того, щоб «обробити» одну курку, потрібно 100 л чистої води. Де її брати і куди дівати використану? Поряд - річечка маленька біжить... Про наслідки, певен, говорити не варто.

Україна займає 6-те місце у світі за об'ємом викидів парникових газів на душу населення, що становить близько 4,75 т вуглекислого газу на рік. Понад 12 млн. т твердих побутових відходів (ТПВ) утворилося в 2010 році, тобто майже 270-300 кг

на душу населення в рік. До 2025 року ця цифра збільшиться до 450 кг, тобто близько 17 млн. т щороку. Це призведе до того, що доведеться втричі розширити території, відведені під сміття, щоб впоратися із постійно зростаючою кількістю відходів (93-95% ТПВ потрапляють на звалища, 20% цих звалищ не відповідають санітарним нормам).

Негативні наслідки природокористування, звісно ж, накладають свій відбиток на стан здоров'я нашого населення. За 10 років (2000-2011) захворюваність на злоякісні хвороби підвищилася в деяких районах до 40%, а в деяких – майже на 100%.

- Подібні процеси відбуваються в інших державах і регіонах світу. Щоправда, світова громадськість уже давно усвідомила небезпеку в ресурсній орієнтації розвитку і почала діяти.

- Ще в 1992 році на саміті в Ріо-де-Жанейро стратегічним завданням людства на XXI століття Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-92) визначено перехід до сталого (збалансованого) розвитку. Його базовий принцип, сформульований головою Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку Г. Брундланд наголошує: «Нинішнє покоління людей повинно користуватися ресурсами природи так, щоб зберегти їх і для наступних поколінь». Досягнути цього, як уже було сказано, можна тільки шляхом комплексного врахування економічних, екологічних та соціальних складових розвитку, припинивши деградацію компонентів природи та впроваджуючи нову модель економіки на засадах збалансованого природокористування.

У вересні 2002 року в Йоганнесбурзі відбулася Всесвітня зустріч на вищому рівні, присвячена сталому розвитку, де обговорювалися конкретні заходи щодо зміцнення міжнародної співпраці, яка базується на принципах, ухвалених на саміті в Ріо-де-Жанейро. Особливу увагу було приділено ефективному управлінню на міжнародному рівні, а також у кожній країні на засадах спільної, але диференційованої відповідальності.

А світовий форум ООН Ріо+20 «Майбутнє, якого ми хочемо» ухвалив важливий документ, що підтверджує наявні зобов'язання та спонукає до подальших кроків. Головна мета – розробка до 2015 року цілей сталого розвитку, які повинні узгоджуватись із цілями тисячоліття.

На сьогодні розвинені країни інтегрували у власну політику та законодавство принципи й стратегії сталого розвитку. Це зроблено і в багатьох державах, які розвиваються, але прагнуть нової якості своєї життєдіяльності.

- Які ж українські орієнтири сталого розвитку?

- На превеликий сором, усього того, що зроблено в розвинених країнах та країнах, які розвиваються, не зроблено в Україні. Країна, в якій ідеї В. І. Вернадського було покладено в основу світових уявлень про сталий розвиток, поки що не реалізувала їх у державній політиці та управлінні. Ми підписали документи Ріо-92, Йоганнесбургу-2002, Ріо+20, але й досі робимо лише кволі кроки щодо впровадження рішень цих самітів. Донині не маємо відповідної концепції, стратегії і плану дій. Попри те, що територія України належить до найбільш проблемних у світі за ступенем і проявами протиріч у взаємовідносинах людини і природи за результатами їх економічних, екологічних і соціальних наслідків.

Логічно виникають питання: «На чому ж будуватиметься «український прорив», якщо не враховувати того, що стандарти якості довкілля є наразі провідними у визначенні конкурентоспроможної продукції? Чи згодні ми й надалі підтримувати свій, один із найнижчих в Європі, рівень життя, виснажуючи природні багатства, продаючи дешеvu робочу силу, руйнуючи основи національної ідентичності?

Після Революції гідності, офіційного визначення європейських орієнтирів розвитку держави, відходу від уламків радянського минулого доля України багатьом із нас здавалася вирішеною. Але й досі, крім зовнішніх, активно діють внутрішні чинники, що обмежують реалізацію потенціалу нашої держави в Європі та світі. Серед них, зокрема, безвідповідальне ставлення до міжнародних зобов'язань, неготовність до сприйняття нової філософії успіху.

- Що зроблено науковцями і громадськістю для впровадження основної парадигми розвитку в XXI столітті?

- Інститут географії ще в 1988-89 роках видав книгу про проблеми розвитку території України. Там, до речі, була і перша публікація про збалансований соціально-економічний розвиток. Пізніше ми випустили низку видань із раціонального природокористування. У 2004-му - книжку про те, що зроблено після саміту в Йоганнесбурзі, і намітили, що має бути далі.

У лютому 2012 року за ініціативи трьох інститутів НАН України – Інституту географії (Київ), Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень (Одеса), Інституту проблем природокористування та екології (Дніпропетровськ) – було здійснено чергові зусилля щодо забезпечення прийняття в Україні Концепції сталого розвитку до саміту Ріо+20. Завдяки науковцям цих інститутів та інших академічних установ, а також вищих навчальних закладів, членам громадських природоохоронних організацій, зокрема Всеукраїнської екологічної ліги, було підготовлено нову редакцію концепції, яка увібрала всі напрацювання, здійснені в попередніх варіантах концепцій, адаптовані до потреб сьогодення. Проект концепції

пройшов обговорення і був схвалений на Міжнародному екологічному форумі «Довкілля для України». У ньому, зокрема, визначено основні цілі, виконання яких необхідне для переходу країни до сталого (збалансованого) розвитку.

Супроводжуваним листом президента НАН України Бориса Патона доопрацьована концепція була направлена до Кабінету Міністрів України. На жаль, до цього часу вона офіційно не визнана державою. До речі, зауваження стосується і нещодавно затвердженої Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», положення якої не відповідають задекларованій назві. Іншими словами - це найгірший варіант економічного розвитку держави.

- Чому ж так сталося?

- Через брак політичної волі сталий розвиток не став пріоритетом державної політики України. Політична нестабільність (до якої нині додалася ще й військова агресія зі сторони Росії) і недостатність нормативно-правової бази та планування розвитку також стоять на заваді формуванню й реалізації політики збалансованого розвитку. В Україні триває практика прийняття економічних, соціальних, технологічних і екологічних рішень без необхідного поєднання їх в єдину комплексну систему на основі стратегії сталого розвитку. У національні, регіональні та секторальні програми і плани поки що не інтегровано екологічну складову, внаслідок чого спостерігається істотна залежність між економічним зростанням та пов'язаним із ним тиском на довкілля.

Загальною проблемою для нашої держави залишається той факт, що формування політики з питань збалансованого розвитку здійснюється в Україні практично без урахування позиції науковців.

- Який вихід із ситуації, що склалася?

- Насамперед, необхідно нарешті створити дієву координаційну раду при Кабінеті Міністрів України, яка найближчим часом розгляне і подасть на затвердження уряду Концепцію сталого (збалансованого) розвитку країни. До речі, під час презентації книги ми звернулися з цього приводу до присутнього на зібранні народного депутата України, голови парламентського Комітету з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи Миколи Томенка. Він підтримав нас у тому, що рада повинна бути створена, вона ж має розробити стратегію і основне – національний план дій із впровадження сталого розвитку. Сподіваємося на те, що ця проблема розв'яжеться позитивно.

Розмову вела Ірина НІКОЛАЙЧУК